

הערוגה והתוגה

הערוגה כסמל בשלושה שירים עבריים מימי הביניים

תיאורי הטבע בשירת החול הספרדית מתמקדים ברובם, על פי צו מוסכמות התקופה, בתמונת הערוגה הפורחת בזמן האביב. המשוררים השונים מתארים גן מלאכותי ומסוגנן, ופרחים הפורחים בשלל צבעים. חוקרים שונים של השירה העברית בספרד מתארים את מוסכמות הכתיבה של שירי הטבע.

וייס, במאמרו על השירה החצרנית¹, מתאר את שירי הגן בספרד באומרו:

... גן זה, שהוא נקודת המרכז ונקודת הפגישה של התברה החצרנית, ושזכה להנצחה בשירי המשוררים פעמים אין ספור, מה תוארו? בין עצים ומעיינות מסוגננים מצפצפות צפרים ויונים - האורנאמנטיקה החצרנית מעולם החי. כל שמופיע כאן ממה שנקרא טבע אינו אלא אורנאמנטיקה של עולם הצמחים: ערוגות בושם, אילנות מלבליים... הטבע לעולם אינו תכלית לעצמו, באשר לא יופיע אלא באותה רצועה צרה בלבד, שאינו טבע כהווייתו אלא טבע מסוגנן לצורכי השעשועים החצרניים... לעולם אין אנו שומעים על תענוגות הטבע המוציאים את האנשים החצרניים אל מחוץ לגבולות הגן ... כל תיאורי הטבע של המשוררים שוהים שהיות בתיאור פרטי הפרטים של פרחי הגן, העצים, הבריכה המלאכותית והנחל המפכפך ... אף הנוף הנפשי של הגן קבוע באופיו הבהיר. אין בהן בגינות אלה ולא כלום מחרדת החושך ופחד הלילה ... הגן המופיע בשירה החצרנית הרי הוא גן האביב והקיץ ולשון הצורות האורנמנטאלית שלו אינה מזכירה את הרגשת הכאב שבקטילה ובאבדון...

פגיס, המתאר את שירי הטבע של ר' משה בן עזרא, מדגיש אף הוא את מראה הגן המלאכותי מעשה ידי אמן, שבו פרטים טיפוסיים שעיצובם המטאפורי רומז למותרות של תרבות מעודנת².

¹ יי וייס, תרבות חצרנית ושירה חצרנית, בתוך ספר הכינוס למדעי היהדות א', ירושלים תשי"ב, עמ' 396-403.

² ד' פגיס, שירת החול ותורת השיר למשה אבן עזרא ובני דורו, ירושלים תש"ל, עמ' 257.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

גם וייס וגם פגיס מעירים על ההבדל בין תיאורי הטבע בשירת ספרד ובין תיאורי הטבע בשירה המודרנית בהדגישם את הטבע הפראי, בשירה המודרנית (ובשירה הרומנטית), ואת הקונוטציות של העצב ושל הסבל המצויות בה, שאין להם מקום בשירה העברית בספרד.

יצחקי, המתארת בספרה בהרחבה את שירת הגן והפרחים העברית בספרד, מרחיבה בפרקים שונים אודות תיאורי הארמון, הגן, הערוגה והצמחייה בשירה זו. אף היא מדגישה את הנטייה המובהקת של השירים לאידיאליזציה מודעת של טבע ושל ארכיטקטורה מעשה ידי אדם, נטייה שהושפעה מהתרבות הערבית שיצרה אנטייתזה לנוף המדברי והשומם של המדבר, אותו נוף שתיו בו בתקופת הגיהליה.³

לויך מתאר ומדגים את הציורים האופייניים בשירי הטבע הערביים והעבריים כגון:

תיאור הגן המושקה ופורח בעקבות הגשם, בכי העננים מול צחוקו של הגן, הגשם כאשה מינקת, הפריחה כסוד שהוצפן באדמה לעת חורף ופרץ החוצה באביב, הפרחים כבדים צבעוניים וכמעשה רקמה, ככוכבים, וכאבנים יקרות. הוא מצביע על מרקם מטאפורי של ציורי חשק בתיאור הפריחה, ועל הגודש הרב בציורים המטאפוריים בשירה זו.⁴

אולם מסתבר כי לא כל המשוררים "הלכו בתלם", ולמרות המוסכמות שהיו מקובלות על הכלל, היו כנראה משוררים שכוח יצירתם גרם להם להתעלות ולפרוץ את תכתיבי הז'אנר. אחד מהם הוא ר' שלמה אבן גבירול, שבשיריו נתן ביטוי עז לעולמו הפרטי והאישי, ושירי הטבע שכתב הם מעניינים ומגוונים. הוא נוגע בנושאים רבים שלא היו מקובלים בשירת הטבע, כגון: תיאור סערת גשם, שיר על דבורה, שירים רבים על הירח ועוד.

גם בשירים שהוא כותב בהם על הנושא הקונוטציונאלי של הערוגה הפורחת, הוא מוצא לו דרך מיוחדת לסטות מהנורמה המקובלת. להלן אתייחס לשני שירים של גבירול, שהערוגה הפורחת בהם משתלבת בשיר כחלק מאמירה משמעותית הנוגעת לחייו של הדובר. הערוגה אינה באה כתיאור טבע סתמי, אלא היא מחדדת על דרך הניגוד נושא אישי של גבירול.

³ מי יצחקי, אלי גנת ערוגות, שירת הגן והפרחים העברית בספרד, ת"א 1988, עמ' 14-15 (יצחקי מסתמכת בעניין זה על גרונבאום, ראה הערה 16 שם).

⁴ י' לויך, מעיל תשבץ, הסוגים השונים של שירת החול העברית בספרד, ת"א תשנ"ה, עמ' 270-286 (ב).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

השיר ברק אשר עינו כעין ברקת⁵, הוא שיר מעניין ומיוחד ביותר.

בְּרַק אֲשֶׁר עֵינוּ כְּעֵין בְּרַקָּת / שְׁלַחָה לְגַנַּת הַהֶדֶס מִיְנֻקָּת,
וּפְקֻד עֲרוּגַת הַבְּשָׁמִים, וְאָסֵר / הָעֵב לְבִלְתִּי תִהְיֶה נְתֻקָּת!
בְּרַק, בְּרַק אֶל הַהֶדֶס כִּי שַׁחַחָה / וְתַעֲמֹד מִנְּגֻדָּד דּוֹפְקָת!
עֵב לְעֵבֵר לֹא אֹתָהּ, עַד רְוֵתָהּ / נֶפֶשׁ עֲרוּגָה הִיְתָה שׁוֹקֶקֶת.
5 רְאֵה לְבָבִי נִפְלְאוֹת שְׂדֵי, בְּשׁוּר / הָעֵב אֲשֶׁר תִּבְכָּה – וְהִיא שׁוֹחֶקֶת!
תִּזְרַק רְסִיסֶיהָ בְּיַד חֲרוֹץ כָּמוֹ / יַד אַהֲרֹן עַל מִזְבְּחוֹ זֹרְקָת,
תִּתֵּן בְּנִצְיָהּ כְּתֵבֶת קַעֲקַע / וּבְמִשְׁבְּצוֹת כְּרָמִיל וּבוֹץ חוֹקֶקֶת.
קִטְר שְׂדֵה בִשָּׁם קִטְרֶת מֵר לְמוֹל / עָנָן אֲשֶׁר נִבְקַע וְרָץ לְצִקָּת.
בְּרָאוֹת צְמַחֵיו אָמְרוּ: כָּסוּ – וְלֹא / כָּסוּ – בִּיְרַקוֹן וְלֹא דִלְקָת.
10 לֹא, אוֹהֲבֵי נֶפְשִׁי, אֲמַתְּכֶם תִּחְזוּ / בֵּין צִלְלֵי כָל עֵץ פְּרִי נוֹאֶקֶת!
אִם אֲגֻעָה מִשָּׂאת יְגוֹנִים נְגַדְכֶם – / כָּסוּ עֲצָמֵי בְּעֵצֵי שׁוֹרְקָת.
”לְמִיִּסְרָף אֵל תִּנְעַר חֲצֻנְדָּ / כִּי בְּאֲהָבִים נִפְשָׁד דּוֹבְקָת.
הִנֵּה בְּשׁוֹט אֹר יַעֲלֶת הַחֹן בָּדָ / לוֹ דְּבָרָה – עוֹד נִשְׁבְּרָה מִפְּרַקָּת”.
אֵל תִּזְכְּרוּ וְתַעֲזְרוּ הָאֲהָבָה, / כִּי אֲהַבֶּת לְעַר כְּאֵשׁ נִשְׁקָת!

בשיר זה בונה המשורר ניגוד צורם בין תמונת הערוגה הפורחת ובין תלונתו על נפשו הגוועת.

פתיחת השיר (1-4) מתארת את הבזק הברק ואת ירידת הגשמים על הערוגה. הדובר בשיר מדבר בלשון ציווי אל הברק ומעודד אותו לעזור לערוגה. הברק היזכרי צריך לדאוג ולגונן על הערוגה הינשית. הסמנטיקה לכל אורך התיאור היא חיובית: הברק צהוב ומבהיק כאבן ברקת יקרה, הערוגה היא ערוגת בשמים. ברק מצווה לשלוח את המינקת (הענן) אל הערוגה: "ברק אשר עינו כעין ברקת / שלחה לגנת ההדס מינקת" (1), תפקידו להשגיח על הענן שלא יסור מהערוגה בטרם עת: "ופקד ערוגת הבשמים ואסר / העב לבלתי תהיה נתקת" (2). בבית השלישי מבקש הדובר מהברק להודיע בדחיפות לערוגה כי העננה שלחה אליה ובקרוב תזכה לירידת המטר: "ברק ברק אל ההדס כי שחחה / ותעמד מנגדד דופקת".

בבית הרביעי אנו עדים לתוצאות פעולתם המשותפת של הדובר והברק: "עב לעבור לא אותה עד רותה / נפש הערוגה היתה שוקקת" - הענן לא זז ממקומו עד שמלא את תשוקתה.

בתיים 5-9 מתמקדים עכשיו בערוגה הפורחת. הדובר המתבונן, מגדיר את אשר רואות עיניו כ"נפלאות שדי" בראותו את הערוגה השוחקת ושמחה כשמולה העב הבוכה (5). הענן ממשיך לטפטף בזריזות את טיפותיו כמו ידו של אהרון הכהן

⁵ מתוך חי' בראדי וחי' שירמן, שלמה אבן גבירול שירי החול, ירושלים תשל"ה, שיר קפ"ח, עמ' 112-113.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

הזורק את הדם על המזבח (6). הערוגה מתכסה בפריחה בצבעי לבן ואדום הנראים כמעשה אמנות ומדיפים בושם כקטורת אל מול הענן היוצק עליהם גשם. האחידות המטאפורית בחלק זה נוצרת על ידי תמונת הקרבת הקרבן המתפתחת מההקרבה על המזבח (6) עד ריח הקטורת הנישא באויר (8).

הבית האחרון בחלק זה מכין אותנו לחלק הבא והקשה של השיר, על ידי משפט שמובלעת בתוכו צרימה: "בראות צמחיו אמרו כסו ולא / כסו בירקון ולא דלקת" (9) - הרואים את צבעי הערוגה חשבו כי הפרחים בה נחלו והתכסו בצבעי מחלות: ירוק כמחלת הירקון, ואדום כצבע הדלקת, אך הדובר אומר לנו כי הפרחים אינם חדלים ואלה הם צבעיהם הטבעיים.

מכאן עובר הדובר באופן פתאומי לדיבור בגוף ראשון ומתאר שיחה בינו ובין ידידיו. שיחה זו מהווה ניגוד צורמני לפתיחת השיר, משתי בחינות עיקריות:

א. הדובר מתאר את נפשו הנואקת והגוועת - ציור קשה וכואב המנוגד לאווירת השמחה והפריחה בחלק הראשון.

ב. השיחה בינו ובין רעיו היא שיחת חרשים, משום שחבריו אינם מבינים נכוחה את כאבו ואת מחלתו האמיתית, והם מפרשים את דבריו כמחלת אהבה, שהיא כידוע זמנית וניתנת לריפוי. חוסר התקשורת הזה בא כתמונה מנוגדת לתקשורת המצוינת ששררה בין הדובר - בחלק הראשון של השיר - ובין הברק, וכן בין הענן ובין הערוגה. הדובר אומר לחבריו:

לו אוהבי, נפשי, אמתכם תחזו, בין צללי כל עץ פרי נואקת
אם אגועה משאת יגונים נגדכם / כסו עצמי בעצי שורקת (10-11).

הדובר מתאר עצמו כהולך ונואק בין צללי העצים ומבקש מחבריו שאם ימות מעוצמת יגוניו - יקברו אותו תחת הגפנים. התשוקה להיקבר תחת הגפן מובעת כבר אצל משורר ערבי קדום⁶, ומוזכרת בשיר אחר של גבירול - **ידידי נהלני**. מכל מקום, המשאלה הזו שיכולה להתפרש כלשון הומור ושעשוע אצל אדם נהנתן וחובב מסיבות יין שלא יכול להיפרד מהמשקה גם לאחר מותו, אינה מתאימה כל כך לדמותו של גבירול הסגפן, שבשירי היין שלו, אינו מגלה התלהבות רבה כל כך להשתתף במסיבות יין ולהזמין אחרים אליהם. מה ראה אם כן הדובר לבקש

⁶ כך מעיר שירמן בפירושו לשיר: שירמן, **השירה העברית בספרד ובפרובנס**, ירושלים-ת"א תשט"ו, תשכ"א, ספר ראשון, חלק א' עמ' 218.

⁷ שיר זה אמנם אינו ודאי לגבירול (שירמן מציין ברשימת השירים המסופקים). כמו כן, טוען עי פליישר כי חלקו של השיר העוסק בקבורה תחת הגפנים, הינו הדבקה מאוחרת ואינו שייך כלל לגבירול. ראה הנ"ל, על גלגוליו המופלאים של שיר ידירות לרשב"ג, בתוך **מחקרי ירושלים בספרות עברית**, תשמ"ג, עמ' 156-163.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

בקשה כזו מרעיו? אולי דווקא תחושת מותו הקרוב לפני שהספיק ליהנות דיו מהטבע, שתיאר אותו בתחילת השיר, היא המושכת אותו לבקשה מעין זו.

תחושת המוות הקרב, היא מוחשית ואמיתית לגביו, והוא ניסה לרמוז עליה דרך תיאור הפרחים "החולניים" בערוגה. הפרחים נראים לצופים בצבעיהם כחולים, על אף שאינם כך במציאות, אולם לעומת זאת חבריו הצופים בו אינם משגיחים במחלתו האמיתית וחושבים אותה למחלה מדומה או מחלת אהבה חולפת.

אכן, תשובת החברים עוסקת במחלת האהבה, אע"פ שהדובר עצמו לא הזכיר כלל כי סבלו נובע מבעיה כזו. חבריו מציעים לו להישמע לדברי המוכיח הגוער בו על אהבתו ומזהירים אותו כי אם הייתה אהבתו פונה אליו, הוא היה קופץ מרוב התרגשות ושובר את מפרקתו כמו עלי הכהן:

למיסרך אל תנער חצנך / כי באהבים נפשך דובקת
הנה בשוט אור יעלת החן בך / לו דברה - עוד נשברה מפרקת (12-13).

השיבוץ המופנה לעלי הכהן, משתלב עם דמותו של אהרון הכהן שתוארה בחלק הראשון של השיר ועם הציור של הקרבת הקרבן, אך יש הבדל בתיאור שני הכוהנים הללו. אהרון מתואר כעובד בידיים חרוצות ועוסק בעבודת הקודש ועלי מתקשר לתמונת מותו החטוף והטראגי. בסיום השיר מסתבר כי הקרבן האמיתי, אינו ערוגה הפורחת אלא הדובר הגווע. הוא קרבן כפול, גם על שום מחלתו החמורה ומותו הקרב וגם על שום שחבריו אינם מבינים את בעייתו האמיתית⁸. הוא משיב לרעיו בסיום השיר:

אל תזכרו ותעוררו האהבה/ כי אהבת נער כאש נשקת (14)

אל לכם להכניס לעניין את נושא האהבה, ואל תסבירו לי כי האהבה היא כאש בוערת היכולה לשורפני⁹, זאת אני יודע וממילא אין זו הבעיה שאני טרוד בה.

תיאור הטבע העליו והצגת הערוגה הפורחת בתחילת השיר משמשים אם כן כאנלוגיה ניגודית למצבו הכאוב של הדובר הגווע, ומחדדים את מצבו הטראגי.

⁸ חוסר הבנה מצד חברים לבעיותיו של גבירול מצוי גם בשירים אחרים. למשל בשיר **מליצתי בדאגתי** מתנהל דו שיח של חרשים בין הדובר, המתלונן על מוות רוחני וגופני הצפוי לו בקרוב, לבין ידידו הבלתי מבין הגוער בו על תלונותיו שאינן מתאימות לגילו. ראה פירושו של ע' צמת לשיר, בספרו - **בשורש עץ**, ת"א תשל"ג, עמ' 41-49.

⁹ פירוש אחר, כאילו הדובר מסכים פתאום עם רעיו המנסים להניא אותו מהאהבה, אינו מתאים למכלול שירתו של גבירול שבה שירי דו שיח רבים ובשום מקום הוא אינו מסכים מיידית עם העצות שהוא מקבל מרעיו. נהפוך הוא! ראה למשל: "אמרו למוכיחי ומני יחשו" (לו היתה נפשי/ 11), "למה תריבוני עלי שכלי" (נפש אשר עלו/ 21) ועוד.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

שיר נוסף של גבירול שבו הוא מתאר את הערוגה הפורחת כדי להבליט מצב אישי שלילי שהוא נתון בו: מערכת יחסים נובלת בינו ובין חברו - הוא השיר **ישלם הסתיו נדרו**¹⁰.

ישלם הסתיו נדרו ויקים / דברו לחבצלת עמקים
ויום קיץ ליום חרף מצפה / יבואוהו לבשר הברקים
אשר תלד בלי עצב אדמה / והעבים ילדיה מניקים
ראה כי שחקה תבל ורכו / לחייה אשר היו חזקים
5 וקשו הערגות פתנות חור / ושני שבצום עבי שחקים
ומראיהן כמראה הפתמים / וגביהן כגבי הירקים
וקם התור והעגור והסיס / להתפאר עלי יוני אפיקים
ועת כי יתנו ראשם לקפץ / תדמה פעמיהם באזקים
בהגלות הדר שמש עליהם / וכשו צורניהם ענקים
10 אמור אתה התוכל אור לכסות / ואם תוכל להשפיל הארקים
הלא די כי תשנה לבד לי / כמו סלע עדי שמתו נקיקים
ואיכה תאנה עלי תבקש / ודברי תאנה דקים ורקים
ואיך תזרק רמחיד לנגדי / ומגני כבר ערצו אפיקים
וסוסינו ירוצון בסלעים / וכשו השחקים באבקים
15 ואיך תבזה מעט ניבי ותקריב / עלי מזבח אלהיך נתוקים
והשנים יקומיו מחדשים / והימים יקומיו מחלקים
ואם אתה בראש אנשי לבבות / דלה מלב אנוש מים עמקים.

השיר פותח בתמונת טבע המתארת את סדרי העונות בעולם, ואת "שיתוף הפעולה" בין החורף לבין הקיץ:

"ישלם הסתיו נדרו ויקים / דברו לחבצלת העמקים" (1) - החורף מקיים את הבטחתו לפנות את מקומו לקיץ. "ויום קיץ ליום חרף מצפה / יבואוהו לבשר הברקים" (2) - אף הקיץ "יודע" שאחריו מגיע החורף, והוא מצפה לברקים שיבשרו לו על כך.

חילופי העונות הם המביאים לפריחת הערוגה: בקיץ האדמה יולדת פרחים ללא כאב, ובחורף העננים מניקים אותם (3). מבית 4 עד בית 9 מתאר הדובר את הערוגה הפורחת: תבל שוחקת (4), הערוגות לובשות כותנות בצבע אדום ולבן (5), הפרחים פורחים בצבעי כתום "ומראיהן כמראה הכתמים", והגבעול והעלים המצויים "מתחת" לפרח הם בצבע ירוק "וגביהן כגבי הירקים" (6). בערוגה מקפצות צפורים שונות: התור העגור הסיס והיונים, והצמחים שלרגליהן נראים כאזיקים הכובלים אותם ומונעים מהם לעוף (8). ייתכן שהצפורים כובלות עצמן

¹⁰ בראדי שירמן (לעיל הערה 5), שיר קפ"ב, עמ' 109-110.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

לערוגה ואינן רוצות לעוף ממנה על שום יופייה הרב. השמש הזורחת בשמים, מכסה בניצוציה את צווארי הצפורים ברבידים (9).

התמונה בפתיחת השיר ("נסיב") היא תמונה יפה והרמונית, יש התאמה בין הקיץ לבין החורף, יש הדדיות בין העננים לבין הערוגה, ויש שלמות בציוור הצפורים בטבע. לעומת זאת, בין הדובר לבין ידידו - ב"גוף השיר" - שוררת דיסהרמוניה ומריבה פרצה ביניהם.

בבית המעבר שואל אותו הדובר:

"אמר אתה, התוכל אור לכסות / ואם תוכל להשפיל השחקים" (10)¹¹. כאן קושר המשורר את תמונת השמש שבבית הקודם לדברי תוכחתו בחלק השני של השיר. השמש והשחקים הם כמובן הדובר שהושפל על ידי ידידו. בשירים שונים מדמה גבירול את עצמו לגרמי השמים כדי לרמוז על גדולתו ורוב מעלותיו:

ואמנם כי אני גלגל / והכוכב כמזלי (נטש לו / 8),
אמת כי עינדך טח מראותי / ואורי ממך נסתר ונעלם
ואיש עור שתם עין היראה / מאור שמש וירח בהלם (ואהבתי ושברי / 4-5),
ומדברי ככוכבים / וכשחרים בהבקעם (סוד ה' ליראיו / 13)
ולי דרך מסקל בשחקים / וגם לי מחנה עם המאורות (התלעג לאנוש / 15) ועוד.

ומהי אותה השפלה שהשפיל אותו ידידו?

מסתבר שהלז הקשה ליבו כלפיו (10), המציא תואנות שונות שאין להן כל בסיס כלפיו: "ודברי תאנה דקים ורקים" (12), ותקף אותו במילים פוגעות: "ואיך תזרק רמחיק לנגדי" (13). לנוכח התקפות אלו לא נשאר הדובר חייב. הוא יכול להגן על עצמו ולהילחם: "ומגיני ערצו אפיקים" (13), וגם: "וסוסינו ירוצון בסלעים / יכסו השחקים באבקים" (14).

הדובר פונה בנימת איום ואומר לידידו שגם אם "תשוה לבך לי כמו סלע" (11), הרי שסוסינו יכולים לרוץ בסלעים במהירות ולהעלות בהם אבק. ייתכן שהסוסיים הם דימוי לשירתו החזקה, המהירה והפוגעת. חיזוק לכך אפשר למצוא בבית הבא (15), בו רומז הדובר על כך כי ידידו לא העריך דברים שקבל ממנו. נראה שמדובר בשיר ששלח אל הידיד והידיד התעלם ממנו או דחה אותו: "ואיך, תבזה מעט ניבי ותקריב / עלי מזבח אלוהיך נתוקים". המילה "נתוקים" בסוגר, קִשָּׁה להסבר.

¹¹ כאן העדפתי את גרסת ד' ירדן, הגורס שחקים לעומת שירמן הארקים. שירמן מוסיף בהערותיו למקורות השיר: "ולפי הרווח שבין האותיות מסתבר שהיה הכתוב: **התוכל אור להשפיל**". תוספת זו נראית לי מתאימה מאד לשיר. משום מה לא הביא אותה שירמן בנוסח הכתוב במהדורתו.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

בראדי מציע "מתוקים"¹², פירוש הגיוני היכול לרמוז על בתי שיר יפים ששלח הדובר לידידו. פירוש זה גם יוצר תקבולת בין הדלת והסוגר של הבית: תבזה -- תקריב (הדחייה), מעט ניבי -- מתוקים (שירו של הדובר).

בשני הבתים האחרונים של השיר, נוקט הדובר נימת פיוס ופותח לידידו פתח להסדיר את היחסים ביניהם:

והשנים יקומו מחדשים / והימים יקומו מחלקים
ואם אתה בראש אנשי לבבות / דלה מלב אנוש מים עמוקים (16-17).

המשורר סוגר כאן מעגל מטאפורי שפתח בתחילת השיר: שיר הטבע הציג בראשיתו את הסדר הנכון הקיים בעולם בין העונות. סדר כזה קיים גם בשנים הנחלקות לחודשים ובימים הבנויים מחלקים. לסדר טבעי כזה ולהרמוניה, מצפה הדובר גם מידידו. נראה שמערכת היחסים חשובה לדובר, אך הוא אינו רוצה לומר זאת במפורש ו"להשפיל" את עצמו לאחר שנפגע. לכן הוא משתמש במסגרת המטאפורית העוטפת את השיר - מערכת תמונית הרומזת לסדר, לחוקיות ולהרמוניה; ואומר לידידו, שאם הוא חכם ודאי יבין את כוונתו העמוקה.

תיאורי הטבע השמחים והאידיליים בחלק הראשון של השיר, נראים לכאורה מנותקים ומנוגדים לחלק השני התוקפני והנעלב, אך מסתבר כי המשורר משתמש בתיאורים הללו כדי לרמוז לידידו על כוונותיו להשלים ולהתפייס אתו ולהגיע להרמוניה ביניהם למרות עלבונו.

ניתן לסכם ולומר, כי הערוגה הפורחת בשירי החול של גבירול אינה בגדר תיאור טבע נהנתני ומקובל, אלא יש לה תפקיד סמלי על דרך הניגוד בחידוד מצבי מצוקה שלו. מבחינה זו, קרובה שירתו של רשב"ג לשירה המודרנית, והיא פורצת את מוסכמות התקופה שכתב בה.

לא כל המשוררים חיים בראיית עולם טראגית, כגבירול. משוררים אחדים השתמשו בתיאור הערוגה הפורחת באופן סמלי חיובי. שימוש יפה כזה עושה המשורר נחום, שכתב בצפון אפריקה בסוף המאה הי"ג. בשיר קודש שלו (פיוט מאורה) **הסתיו ארח**¹³, הוא מתאר את הערוגה הפורחת כסמל לגאולה. הפריחה אנלוגית לשמחה שבלבו ולתחושתו כי זמן הגאולה קרוב. באמצעות שיבוצים רבים ממגילת שיר השירים, הוא רומז על הקשר הקרוב בין הצבי (האל) לבין

¹² ראה בראדי-שירמן (הערה 5 לעיל), מקורות וחילופי גרסאות, עמ' 259.

¹³ השיר מובא מתוך ספרו של א' חזן, השירה העברית בצפון אפריקה, ירושלים תשנ"ה, עמ' 172-170. בספר, הקדמה קצרה על תולדות המשורר, על מבנה השיר, על סוגו, על חריזתו, ועל משקלו, וכן פירוש קצר לבתיו השונים.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

הרעיה (כנסת ישראל) והגאולה (פריחת הערובה באביב). בנ(ע)ימה אופטימית זו מובא השיר:

הִסְתָּו אָרַח – / אָרַח מְעַצְבִּי,
עַץ פְּרִי פָּרַח – / פָּרַח גִּיל לְבָבִי.

נִתְּנוּ רֵיחַ / יַחְדָּו הַנְּרָדִים,
צֶץ וְצִמְחָה / פְּרִדָּס הַמְּגֻדִים,
5 שֶׁשׁ וְשִׁמְחָה / בָּהֶם לֵב יְדִידִים.
שׁוֹב, צָבִי מְדַח, / בְּרַח מְכַלּוֹבִי,
בּוֹא, שְׁתֵּה רֶקַח / יַיְנִי עִם חֲלָבִי!

חֲלָפוֹ תּוֹגוֹת / יוֹם חֲלָפוֹ עֲרוּגוֹת,
בְּהֶדֶס סוּגוֹת / בְּרִקְמוֹת אֲרוּגוֹת,
10 מְבַלֵּי פּוּגוֹת / נְסוּ הַדְּאָגוֹת,
מְגֻדְלוֹת מְרַקָּח / נוֹטְפוֹת מֵרֶסֶבִּי,
הַאֲגוּזָה - סֶרַח / דָּלִיוֹ עַל מִסְבִּי.
וְעֲצֵי חֲמֻדָּה / נְטוּ בֵּין צִלְלִים,
מְשֻׁמָּאֵל קִדְהָ, / מְזַמֵּן אֶהְלִים,

1. **הסתו:** החורף. **אָרַח:** נסתיים הלך לדרכו, על-פי איוב לד ח. **אָרַח מעצבי:** עצבוני חלף ועבר אף הוא.
2. **עץ... לבבי:** שמחת לבבי פרחו וגדלה עם פריחת העצים.
3. **הנרדים:** צמחי הבשמים. **צץ... המגדים:** מטעי הפירות צומחים ופורחים. תיאורי האביב מסמלים את הגאולה.
6. **צבי מדח:** כינוי לקב"ה, אהובה של כנסת ישראל, על-פי שה"ש ח יד.
7. **שתה... חלבי:** על-פי שה"ש ה ב.
8. **חלפו תוגות:** היגונות עברו. **חלפו ערוגות:** הערוגות התחדשו והעלו פרחים ועלים, על-פי תהילים צ ו.
9. **בהדס סוגות:** הערוגות מוקפות וגדורות בשיחי הדס. **ברקמות:** בצבע רקמה. ארוגות: כמו בדים צבעוניים.
10. **מבלי פוגות:** ללא הפסקה.
11. **מגדלות מרקח:** גידולים של פרחי בושם, על-פי שה"ש ה יג.
12. **סרח:** גדל והתפשט. **דליו על מסבי:** ענפיו מצלים ומסוככים על מקום הישיבה בגן.
14. **קדה, אהלים:** מיני בשמים.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

15 כוס פֶּעִין פֶּטְדָה / וּכְמַעֲשֵׂה גְלִילִים,
יֵין פֶּעִין אֶקְדָח / מְסוּדָה מְרַבֵּיבִי –
רִישׁ וְאוֹן אֶשְׁכַח / הַטְמוֹן בְּחַבִּי.

מֵה לְדוּד, הִיָּה / רוּעָה בֵּין עֶפְרַיִם,
לְעֹזֵב קַרְיָה, / לְשֹׁכֵן בֵּין יַעֲרִים?
20 בּוֹא לְחִיק רַעֲיָה, / תַּעֲטוֹף לְךָ בְּשִׁירִים,
הַעֲלֵה, דוּד צַח, / לִי נֵר מַעֲרָבִי,
בְּךָ, כְּרוּב מְמַשֵּׁחַ, / יְגַה אוֹר שְׂבִיבִי!

15. **כעין פטדה:** כצבעה של האבן היקרה, פטדה, שזוהתה כאבן חן שקופה (אזמרגד).

גלילים: על-פי שה"ש ה יד.

16. **אקדח:** אבן חן אדומה, על-פי ישעיהו נד יב. **מְסוּדָה מְרַבֵּיבִי:** מזוג עם מים.

17. **ריש ואון:** מצוקות הגלות. **הטמון בחבי:** המסתתר בקרבי.

18. **מה לדוד:** למה לו לאהוב. **היה... עפריים:** שהיה אהוב ומקובל, וסמל הוא לקשר בין הקב"ה לכנסת ישראל.

19. **קריה:** עיר ומקדש. **בין יעריים:** ציור לגלות השכינה.

20. **רעיה:** כנסת ישראל. **תעטוף:** תביע געגועיה.

21. **דוד צח:** כינוי לקב"ה, על-פי שה"ש ה ט. **נר מערבי:** מטונימיה לבית המקדש ולגאולה בכלל. **נר מערבי:** על-פי שבת כ"ב ע"ב.

22. **כרוב ממשח:** כינוי לקב"ה, על-פי יחזקאל כח יד. **יגה אור שביבי:** רמז ללייעוד הפיוט.